

ANTİGONE'NİN MUHALEFETİ YA DA MUHALEFET ETMENİN TARZLARI ÜZERİNE¹

Doç. Dr. R. Levent AYSEVER

Dokuz Eylül Üniversitesi

Felsefe Bölümü

Zehir dozdur derler. Dozu aşıldı mı su da zehirler insanı. Kitaplardan edindiğimiz bilgiler de böyle. Üst üste yığarak ya da sabit fikir haline getirerek “dozunu aştığımızda” o da olumsuz bir etki yaratabiliyor. Dünyamızı aydınlatmasını beklerken bir körlüğe neden olabiliyor. Çok yalın olgu ya da durumları karmaşıklaştırıp anlaşılmaz hale getirebiliyor. Daha da kötüsü, bazen apaçık olguları ya da durumları inkar etmemize yol açabiliyor. Böyle durumlarda en iyisi, bütün o bildiklerimizi unutmak ve çocuk olmak. Ciddi ve asık suratlı ciltleri bir yana bırakıp masallara, hikayelere özellikle de geleneğin süzgecinden geçip gelmiş eski masallara ve hikayelere dönmek. Onlara bakıp ciddi ve asık suratlı ciltlerin üstünü örterek kararttığı çıplak ve yalın hakikatlere ulaşmamız mümkün. Bazen eski küçük bir masal ya da eski küçük bir hikaye, cilt cilt kitabın anlattığından çok daha fazla şey anlatabiliyor bize. Herakleitos birçok şey öğrenmenin insanı bilen biri yapmadığını (Fr. 40), bilge olanın bütün her şeyin gerisindeki “logos”u bilen kişi olduğunu (Fr. 41) söylüyordu. Bazen eski bir masal ya da eski bir hikaye veriyor bize işte o “logos”u, bütün her şeyin gerisindeki o çıplak ve yalın hakikati. Ben de bugün burada, bu düşünceden hareketle, İ.Ö. 5. yüzyılda kayda geçirilmiş eski bir hikayeye bakacak ve ondan muhalif olmanın (karşı olmanın, karşı çıkmanın) çıplak ve yalın hakikatini yakalamaya çalışacağım.

Hikaye aslında çok bilinen bir hikaye: Antigone'nin hikayesi. Antigone deyince ilk akla gelen, elbette, Sofokles'in aynı adlı tragedyası ve bu tragedyanın kadın kahramanı. Ancak Sofokles onu yalnız *Antigone* başlıklı oyununda bir karakter olarak kullanmıyor. Aslında *Antigone* başlıklı oyununun da aralarında bulunduğu ve “Thebai Üçlemesi” diye bilinen üçlemenin bir karakteridir Antigone. Sofokles'in *Antigone* başlıklı oyunda anlattığı olayların öncesini anlattığı *Oidipus Kolonos'ta* oyununda da Antigone oyundaki karakterlerden biridir. Thebai Üçlemesini oluşturan

¹ Erkan Tüzün'e, Nazile Kalaycı'ya, Çetin Balanuye'ye, Kubilay Aysevener'e ve Kurtul Gülenç'e bu konuşma metnine katkılarından dolayı teşekkür ederim. Erkan Tüzün “kışkırtıcı” yüksek lisans teziyle Antigone'yi ajandama soktu. Nazile Kalaycı, Butler'ın Antigone yorumuna dikkatimi çekti ve ondan yola çıkarak Antigone'nin eyleminin dilsel yapısı ve edimselliği üzerine bir yazı hazırlama fikrini aklıma soktu. Çetin Balanuye, bu yazı üzerine çalışırken Antalya Felsefe Günleri'nde “İyi ve Güçlü: Muhalif mi, Müttefik mi?” başlıklı bir panelde konuşma yapmamı isteyerek, Butler'ın (Luce Irigaray üzerinden) feministlerle Antigone'nin kadınlara sunduğu siyasi meydan okuma ve başkaldırı modeli konusunda giriştiği tartışmadan, feminist kabul ve sayılıları “paranteze alarak”, muhalif olmanın ne demek olduğu konusunda çıkarılacak dersler üzerine düşünmeye sevk etti. Kubilay Aysevener ve Kurtul Gülenç bu konuşma metnini hazırlama sürecinde yaptıkları yorumlar ve sordukları sorularla yargılarımı gözden geçirip düzeltme ve geliştirme imkanı verdiler.

uçlemenin (olayların akış düzenine göre) ilkinin oluşturan ve *Oidipus Kolonos'ta* oyununda anlattığı olayların öncesini anlattığı *Kral Oidipus'ta* da, adını anmadığı “sahne gerisindeki” karakterlerden biridir.

Peki kimdir, Antigone? *Kral Oidipus* oyununda, Thebai kentinin, bilmeden babası Kral Laios'u öldürüp annesi kraliçe İokaste ile evlenen ve bu evlilikten ilk ikisi oğlan (adları anılmaz, ama Polyneikes ve Eteokles'tir bu iki oğul) son ikisi kız (yine adları anılmaz ama, İsmene ve Antigone'dir bu iki kız evlat) dört çocuğu olan Kral Oidipus'un oyunda adları hiç anılmayan çocuklarından biridir. *Oidipus Kolonos'ta* oyununda, sürgündeki Oidipus'a kılavuzluk ve yoldaşlık eden küçük kız evlattır. *Antigone* başlıklı oyunda ise, ablası İsmene'ye önleyemediği bir iktidar savaşının sonunda birbirlerini öldüren ağabeylerden, kralın “hain” olduğu için gömülmesini yasakladığı ağabeyi Polyneikes'in ölüsünü, kralın buyruğuna rağmen Tanrı'lar öyle buyurduğu için her şeye rağmen gömmeyi göze alan küçük kız kardeştir. Antigone'yi en önemli karakter olarak gördüğümüz bu son oyunda Oidipus sürgünde öldükten sonra, oğulları Polyneikes ile Eteokles, Thebai tahtı için kentin hemen önünde yaptıkları savaşta birbirlerini öldürmüşler; bu olayın ardından da Thebai tahtına dayıları Kreon oturmuştur. Kreon, tahtı kardeşi Eteokles'ten almak için düşmanla işbirliği ederek Thebai kentine saldıran Polyneikes'in ölüsünün gömülmesini yasaklar, kenti düşmana karşı savunan Eteokles'i ise gerekli bütün törenleri yaparak gömeceğini bildirir. Küçük kız kardeş Antigone, ölünün gömülmesini yasaklayan yasa Tanrı'ların koydukları yasalara aykırı olduğu gerekçesiyle, önce ablası İsmene'nin yardımıyla Polyneikes'i gömmek ister. Ablasının reddetmesi üzerine bunu onun yardımı olmasa da yapacağını söyler, arkasından da iki kez ağabeyi Polyneikes'in ölüsünü gömer. İlkinde kimse görmez, ama ölünün üzerine attığı toprak kaldırılınca ikinci kez gömmeye çalışırken nöbetçiler tarafından yakalanır. Kreon'un karşısına çıkarılınca ağabeyini gömdüğünü kabul eder. Bunun üzerine Kreon, koyduğu yasağı çiğnediği için Antigone'yi yanına biraz ekmek ve su koyarak bir mağaraya kapatır ve orada ölmesi için mağaranın girişine bir duvar ördürür. Thebaili'lerin, oğlu Haimon'un ve kahin Teiserias'ın karşı çıkmalarının bir sonucu olarak Kreon istemeye istemeye, koymuş olduğu yasayı kaldırır ama geç kalmıştır: Antigone kapatıldığı mağarada hayatına kendi elleriyle son vermiştir. Kreon'un Antigone ile nişanlı olan oğlu Haimon, Antigone'nin mağarada kendisini asarak öldürmüş olduğunu görünce bir kılıcın üzerine atlayarak kendisini öldürür. Oğlunun öldüğünü duyan kraliçe Euridike de intihar eder. Bütün bu ölümlerin kendisi yüzünden olduğu için yıkılan Kreon da en kısa zamanda ölmeyi diler.

Evet, Antigone adı anıldığında hemen akla gelen Sofokles'in bize anlattığı bu hikayedir, ama Antigone, Sofokles'in yarattığı bir karakter değildir. O Yunan mitolojisinin en önemli kadın karakterlerinden biridir. Onun hikayesi, Thebai kenti, kurucusu Kadmos ve onun soyundan gelen Thebai kralları hakkındaki anlatılar zincirinin son halkasıdır. Ayrıca İ.Ö. 5. yüzyılda Sofokles dışında onun hikayesini tragedyalarına konu yapan başkaları da vardır: Aiskylos ile Euripides'in oyunlarında da onun hikayesinden söz edildiğini görmekteyiz. Aiskylos'un *Thebai Ötünde Yedi Komutan* oyununda Antigone, Sofokles'in *Antigone*'sinde olduğu gibi yine ağabeyinin gömülmesini yasaklayan yasaya karşı çıkan bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır. Euripides'in (bugün kayıp olan) yine *Antigone* başlıklı bir oyun yazdığını biliyoruz. Onun *Fenikeli Kadınlar* oyununda ise ağabeyleri Polyneikes ile Eteokles'i savaşmaktan vazgeçirmeye çalışan ama bunda başarısız olan bir Antigone vardır. Geç dönem Yunan ve Latin kaynaklarında ise Antigone'nin hikayesi birtakım değişikliklerle aktarılmaktadır. Bunlardan, İ.S. 1. ya da 2. yüzyılda adı Apollodoros olan bir yazarca derlendiği düşünülen bir metin olan *Kitaplık*'ta (3.5.8), Kreon'un oğlu Haimon, Oidipus sorduğu ünlü bilmecenin yanıtını bulduğu için kendisini surlardan aşağı atıp ölen Sfenks'in, sorduğu bilmeceyi bilmediği için yediği Thebaili'lerden biri olarak gösterilir. Dolayısıyla bu anlatıma göre Antigone kralın buyruğuna rağmen ağabeyini gömdüğü sırada Haimon ölmüş bulunmaktadır. İ.Ö. 64-İ.S. 17 yılları arasında yaşadığı düşünülen Hyginus'un *Masallar*'ında (72), Antigone, Polyneikes'in karısının yardımıyla cesedi Eteokles'in yakılmak üzere bulunduğu odun yığını üzerine koyar. Kreon öldürmesi için Antigone'yi nişanlısı olan oğlu Haimon'a teslim eder. Haimon Antigone'yi öldürmez, öldürmüş gibi yapıp kent dışına çıkarır ve onunla birlikte olur. Antigone Haimon'dan hamile kalır ve bir erkek çocuk doğurur. Çocuk büyür ve yarışmalara katılmak üzere Thebai kentine gelir. Kreon onun bedeninde bütün aile üyelerinde de olan özel işareti görünce her şeyi anlar. Herakles'in araya girmesine rağmen Kreon oğlunu affetmez ve onu ölüme mahkum eder. Haimon da önce karısı Antigone'yi sonra da kendisini öldürür. (Roman, 2010: 66-67; Hyginus, 2012) [Ancak Hyginus'un bunları Euripides'in kayıp *Antigone* oyunundan aktardığını ileri sürenler de vardır. (Katz, 2012a)] Pausanias'ın (İ.S. 2. yy) *Yunanistan'ın Tasviri*'nde (9.25.2), Polyneikes'in cesedini kaldırmaya bir türlü gücü yetmeyince, cesedi Eteokles'in yakılmak üzere konulduğu odun yığına sürükleyerek götürür ve yığın üzerine atar. (Katz, 2012b)

Dolayısıyla, Eski Yunan dünyasında Antigone değil, Antigone'ler vardır. Ama onlar arasında Sofokles'inki, deyim yerindeyse, zamanın filtresinden geçmiş, en ikna edici ve en güçlü Antigone'dir. Bunu söyleyebiliriz, çünkü diğerlerinde hep onunkine nazaran biraz daha güçsüz, biraz daha zayıf bir Antigone karakteriyle karşılaşmaktayız. Ölüyü tek başına gömen bir Antigone

ile birinin yardımıyla gömen bir Antigone arasında, yüklenilen suçun ağırlığı bakımından bir fark vardır. Hain olduğu gerekçesiyle ortada bırakılan ölüyü bırakıldığı yerde üzerine toprak atarak gömmeye çalışan bir Antigone ile o ölüyü kahraman olarak öldüğü gerekçesiyle törenle yakılacak olan diğer ölünün yanına taşıyan bir Antigone arasında, ölüsü ortada bırakılmak istenene verilen değer niteliği bakımından bir fark vardır. İşlediği suçtan dolayı açlıktan ve susuzluktan ölmek üzere bırakıldığı mağarada hayatına kendi elleriyle son veren bir Antigone ile kralın öldürsün diye teslim ettiği nişanlısı tarafından kentten kaçırılmaya razı olan bir Antigone arasında, gömme eyleminin arkasındaki iradenin gücü bakımından bir fark vardır. Kısacası, bütün bu Antigone'ler arasında Sofokles'in Antigone'si (birçok şeyin yanı sıra) muhalif olmanın en ikna edici ve en güçlü halini sunuyor bize, diyebiliriz. Antigone deyince akla neredeyse her zaman Sofokles'in Antigone'sinin gelmesinin; 18. yüzyılın ikinci çeyreğinden başlayarak Antigone'nin Sofoklesçe kayıt altına alınan hikayesinin operadan şiire, tiyatrodan romana kadar edebiyatın ve güzel sanatların farklı alanlarında sürekli olarak yeniden yeniden anlatılmasının; felsefede de 19. yüzyılda Hegel, günümüzde ise feministler tarafından Sofokles'in Antigone'sinin temsil ettiği şeyin ne olduğunun sorgulanmasının en önemli nedeni de bu olsa gerektir.

Peki, Sofokles'in Antigone karakterinin muhalif olmakla ilgili bize söylediği çıplak ve yalın hakikat nedir? Judith Butler, ABD'deki "feminist siyasi hedeflere ulaşmada devletin desteğinden ve otoritesinden yararlanmaya yönelik çağdaş girişimler" in "siyasi muhalefeti meşru bir şikayete dönüştürdüğü" (Butler, 2007: 11); bir siyasi kimliğin devletçe tanınması talebinin, tanınması istenen o siyasi kimliğe ait incitici, ya da aşağılayıcı bir adlandırmayı da beraberinde getirdiği (Llyod, 2005: 401) eleştirisinden yola çıkarak, Sofokles'in Antigone'sinin, bu çağdaş feminist eğilimin karşısına rakip bir figür olarak çıkarılıp çıkarılamayacağını sorguladığı *Antigone'nin İddiası* başlıklı incelemesinde bize çok önemli iki ipucu veriyor. Birincisi şu: Antigone'nin eyleminin bugünkü feministler için siyasi bir meydan okuma ya da başkaldırı modeli oluşturup oluşturmayacağını soran Butler, bu sorunun yanıtını bulmak için baktığı Hegel'in, Lacan'ın ve Irigaray'ın Antigone yorumlarının üçünde de Antigone'nin akrabalık düzeninin bir temsilcisi olarak görüldüğü, dolayısıyla bu üç kişinin gözünde de Antigone'nin muhalefetinin, Kreon'a meydan okumasının bütün siyasi içeriğini ortadan kaldıran "siyaset-öncesi" bir muhalefet (Butler, 2007: 13), daha açık bir deyişle Kreon'a ve onun temsil ettiği devlet otoritesine (kısaca siyasete), siyaset alanının dışından yapılan bir muhalefet, bir karşı çıkış olduğu saptamasında bulunuyor. İkinci ipucuna gelince: Butler'a göre, bir enest ürünü olması nedeniyle akrabalığı, bir kadının diliyle konuşmaktan çok bir erkeğin diliyle konuştuğu için de kadınlığı temsil edemeyecek ölçüde saflıktan uzak bir siyasi figür olarak Antigone'nin muhalefeti, feministlere örnek oluşturabilecek saf bir feminist

siyasi muhalefet değildir (Butler, 2007: 17-18), ama Antigone'nin muhalefeti, her iki iktidar düzenini "istikrarsızlaştırarak", hem ataerkil iktidar düzeninin temellerini hem de anaerkil iktidar düzenin temellerini soru konusu yaparak bu iki iktidar düzenini "yaratıcı bir krize" sokan (Butler, 2007: 46) bir muhalefettir.

Peki Antigone'nin muhalefeti derken ne anlamamız gerek? Antigone Kreon'a meydan okurken aslında neye muhalefet etmekte, neye karşı çıkmaktadır? Antigone'nin muhalefet ettiği, karşı çıktığı şeyi, Kreon nasıl savunmakta, nasıl gerekçelendirmektedir? Antigone Kreon'a karşı çıkan tek aktör müdür? Başka aktörler varsa, Antigone'ninkini diğerlerinin karşı çıkışından, muhalefetinden ayıran nedir? Antigone'nin muhalefetini diğerlerinin muhalefetinden daha "değerli" kılan bir yan var mıdır? Bunların hepsinden de önemlisi, muhalefet etmekle ilgili yalın ve çıplak hakikat ya da hakikatler nelerdir ve bir muhalefetin siyaset alanının dışından yapılmasının, bir muhalefetin mevcut iktidar düzenlerini istikrarsızlaştırarak krize sokmasının, bu yalın ve çıplak hakikat ya da hakikatlerle nasıl bir ilişkisi vardır?

Antigone'nin Kreon'da karşı çıktığı, muhalefet ettiği şey, onun Oidipus'un oğulları, yani Antigone'nin ağabeyleriyle ilgili olarak verdiği buyruk, ilan ettiği yasadır. Bu yasa Eteokles'in ölüsüne saygı gösterilmesini emrederken Polineikes'in ölüsüne saygı gösterilmesini yasaklayan bir yasadır. Bu yasa, Eteokles'in ölüsünün gömüleceğini, Eteokles'in arkasından yas tutup gözyaşı döküleceğini; buna karşılık Polyneikes'in ölüsünün gömülmeyle leş kargalarıyla akbabalara bırakılacağını, arkasından gözyaşı döküp yasını tutmanın yasak olduğunu; bu yasayı çiğneyenin ölümle cezalandırılacağını söyleyen bir yasadır.

Antigone bu yasayı duyduktan sonra bir dizi şey yapar. Önce bir niyet beyanında bulunur: Bu yasanın, onun olanı ondan esirgediği, hakkı olan bir şeyi (ağabeyini gömüp yasını tutmayı) ona yasakladığı için herkesten önce kendisini (kardeşi olarak İsmene'yi de, ama öncelikle kendisini) ilgilendirdiğini; ona ait olanın, hakkı olanın kendisinden esirgenmesine izin veremeyeceğini; sonucu ne olursa olsun Kreon'un çıkardığı yasayı çiğneyeceğini peşin peşin ilan eder. Sonra gerçekten de yasayı çiğner: Ağabeyi Polyneikes'in ölüsünü, her ölünün arkasından yapılması gereken bir dinsel törenle (yas içinde gözyaşlarıyla) gömer. Arkasından bilerek ve isteyerek yasayı çiğnediğini, ölüyü, suç sayıldığını, cezasının da ölüm olduğunu bile bile gömdüğünü kabul eder. Yasayı çiğneyip bunu bile bile yaptığını belirterek Kreon'a meydan okur, başkaldırır, ama bu

kadarla yetinmez: Kreon'un haksız, kendisinin haklı olduğunu savunur, yani Kreon'a ve onun yasasına muhalefet eder, karşı çıkar: Yasaya karşı oluşunun nedenlerini açıklar. En nihayetinde de, Kreon'un onu ölmeye terk ettiği mağaradan çıkarmasına fırsat vermeden kendisini öldürür. Bu son yaptığıyla aslında Kreon'un bir yasasını daha çiğnemiş olur: Kreon'un onu mağaradan çıkarma kararını, onun ölüme mahkum edilmesine neden olan yasayı kaldıran yasayı çiğner. Böylece Kreon'un sonunu hazırlayan ikinci ve son meydan okumasını gerçekleştirir.

Kreon Polyneikes'in ölüsüyle ilgili çıkardığı yasanın gerekçelerini açıklarken dört "kişiyi" muhatap alır: Thebaili yaşlılar korosunu, çünkü onlar devletin yurttaşları, kralın tebaasıdır; oğlu Haimon'u, çünkü o Thebaili olmasının ötesinde Antigone'nin nişanlısıdır; kahin Teiseras'ı, çünkü o Tanrı'ların temsilcisidir; Antigone'yi, çünkü o Thebaili olmasının ötesinde Polyneikes'in kardeşidir, ama daha da önemlisi yasayı çiğnemiştir.

Yasasını Thebaili yaşlılar korosu karşısında, kendisinin kral, onların kralın tebaası oldukları üzerinden temellendirir. (163-215) Kral olduğunu, çünkü Eteokles ile Polyneikes'in ölümlerinden sonra tacın ve tahtın tek varisinin kendisi olduğunu belirtir. Thebai'nin kralı olarak ona düşen devletin güvenliği, halkın esenliği; Thebai yurttaşı olarak onlara düşen kralın arkasında durmak, ona bağlı kalmak, yasalarına uymak, uyulmasını sağlamaktır. Kral olarak ona, Thebai yurttaşı olarak onlara düşen devleti ve ülke sevgisini her şeyin üstünde tutmaktır. Çünkü ancak devlet ve ülke var olduğu sürece onlar vardır, dostluk vardır, kardeşlik vardır. Ülkesine ve devletine onları her şeyin üstünde tutarak hizmet eden ile ülkesine ve devletine ihanet eden asla bir tutulamaz. İster ölü ister sağ olsun yalnızca ülkesini ve devletini her şeyin üstünde tutanlar saygıya layıktır.

Oğlu Haimon'a baba, kral ve erkek olduğunu ileri sürerek yasasını savunur. (631-765) O babadır. Bir oğula düşen, baba her ne yaparsa yapsın babaya bağlı kalmak, itaat etmek, hayırsızlık etmemektir. Babanın düşmanı oğulun da düşmanı, babanın dostu oğulun da dostu olmalıdır. Ayrıca o bir kraldır. Devletin başına kim geçmişse ona itaat esastır: Kral ister haklı olsun ister haksız olsun, konu ister önemli ister önemsiz olsun devlete ve onun başındakine boyu eğmek gerekir. Bir kral halkı karşısında kendisini yalancı duruma düşürmemelidir. Bir kral yakınlarının değil, ülkenin ve devletin esenliğini düşünmelidir: Bu amaçla çıkardığı yasalara her kim karşı çıkarsa, her kim bu yasaları çiğnerse cezalandırılmalıdır. Çünkü devlet için en büyük tehlike, yasalarının çiğnenmesidir. Yasalar çiğnendiğinde devlet yıkılır, ocaklar söner. Devletin yasaları, Tanrı'ların akrabalar

arasındaki ilişkileri düzenleyen yasalarından da önce gelir. Kral kimseyi iktidarına ortak etmek istemez. Ve o bir erkektir. Bir kadın erkeklere ancak birtakım geçici zevkler sağlar. Bir erkeği iktidardan ancak başka bir erkek uzaklaştırmalıdır.

Kahin Teiserias'a da kral olduğunu, kralların sözlerinden dönmesinin mümkün olmadığını ileri sürerek yasasını savunur. (1033-1063) Ancak Tanrı'nın temsilcisine kral olduğunu söylerken açık kendisinin Tanrı'ların üstünde olduğu iddiasında bulunmaz, ama alttan alta bunu sezdirir: Kreon, başta Teiserias'ın söylediği sözlerin Tanrı Apollon'un sözleri olduğuna inanmaya hazırdır. Ama Teiserias onun çıkardığı yasanın haksız olduğunu söyleyince, kendisinin kral oluşunu, yasasının haklılığına dayanak yapar. "Yok, Zeus'un kartalları onu (Polyneikes'in cesedini) lokma lokma efendilerinin tahtına taşısalar bile korkmam; boyun eğmen, ölüm saçan bir ilenç bile olsa onu gömmenize izin vermeyeceğim." (1039-1044) Haimon'a da benzer bir şey söyler: "Öldürteceğim onu (Antigone'yi) isterse yakarsın aile ocağı Tanrı'sı Zeus'a." (658-659) Ayrıca Polyneikes de zaten kötü biridir: Tanrı'ların yasalarını gözeten biri olmadığı gibi Thebai'ye de tapınakları yıkmaya gelmiştir.

Kreon'un Antigone karşısında yasasını savunmasına gelince, Kreon diğerleri karşısında yasasını uzun uzun savunduğu halde, Antigone karşısında çok kısa keser (441-525), hatta bir kadın olduğu, yurttaş olmadığı ve yasayı çiğnediği için savunma gereği hissetmez bile denebilir. O bir kraldır, bir yasa koymuştur, bütün Thebaili'ler gibi Antigone de bu yasaya uymak zorundadır. Ayrıca Polyneikes ülkesine ihanet etmiştir, dolayısıyla hiçbir onurlandırmayı, kimsenin sevgisini hak etmemektedir. Bir şey daha vardır: Antigone bir kadındır ve Kreon hiçbir kadının kendisini yönetmesine izin veremez.

Antigone ağabeyini gömerken, Kreon'un karşısına çıkarıldığında, ölüme giderken hep yalnızdır, ama Kreon'un yasasına karşı çıkan, muhalefet eden yalnız Antigone değildir. Karşılarında yasasını savunduğu diğer kişiler de onun yasasına muhalefet ederler. Antigone'nin hikayesi üzerinden muhalif olmanın çıplak ve yalın hakikatini yakalamak için bu diğerlerinin, Koro'nun (Thebaili'lerin), oğul Haimon'un ve kahin Teiserias'ın muhalefetlerine daha yakından bakmak gerekir.

Aristoteles'in tragedyalarda aktörlerden biri olarak görülmesi gerektiğini belirttiği (2005: 1456a 25), genellikle de yurttaşların ortak vicdanının temsilcisi olarak yorumlanan koronun muhalefeti, sağduyu, anlayış ve Tanrısal yasalara saygı temelinde yapılan (ve herkesi bir parça haklı bir parça haksız gören) bir muhalefettir. Kreon'un krallığını ve babalığını (ve dolayısıyla erkekliğini) onaylar: Kreon'un buyrukları buruk, yasaları yasadır; onun buyruklarına, onun yasalarına karşı gelmek için deli olmak gerekir. O ölmüşlere de sağlara da hükmeden biridir. (211-220) İnsan devletin yasalarını gözettiği sürece saygıyı hak eder; yoz tutkulara kapılan kişi hem bu dünya da hem öbür dünyada yersiz ve yurtsuz kalmaya mahkumdur. (367-383) İktidarda olan elbette kendisine karşı gelinsin istemez. (872-875) Bir oğula düşen babasına itaattir. (681-682) Evet, koro bütün bunları söyler ama bir yandan da Kreon'u sağduyuya kulak vermeye, aklın yolunu seçmeye, Tanrısal yasalara uymaya da davet eder: Kreon oğlu Haimon'u nişanlısından ayırmamalıdır. (574) Antigone'yi canlı canlı gömdüğü kaya mezarından çıkarmalı, ölüyü gömmelidir. (1100-1101) Haimon'un öfkesi gençliğinden ve Antigone'ye olan aşkındandır, Kreon oğluna anlayış göstermelidir. (781-785) Böyle söyleyerek Kreon'u sağduyuya, anlayışa ve aklın yoluna davet eden koro en sonunda da yol açtığı bütün ölümlerden dolayı Kreon'u açıkça suçlar. (1347-1353) Kreon'un baba olarak oğlu Haimon'a söylediği sözleri onayladığı gibi (681-682), Haimon'un babasına karşı söylediği sözleri de doğru bulur. (724-725) Bir yandan Antigone'ye acır, onun için gözyaşları akıtır ve onu yüceltir: o mutsuz Oidipus'un mutsuz kızıdır. (376-383) Babasının yazgısını miras almış, babadan kalan günahın bedelini ödemektedir. (586) Ölmeden mezara konmak ondan başka kimseye reva görülmemiştir; ama her şeye rağmen onuruyla yeraltına inmektedir. (817-822) Ayrıca da Tanrı'lara yaraşır bir yazgıya sahip olmak onun için büyük bir şereftir. (834-838) Ama bir yandan da Antigone'yi suçlar: Babası gibi dikkafalıdır. Her şey ona karşı olduğu halde direnmekten vazgeçmemiştir. (871-872) Zaten onu mahveden de bu dikkafalılığıdır. (875) Düşüncesizlik edip kralın buyruğuna karşı gelmiştir. Sınırını bilmemiş, cüretin doruğuna çıkmıştır, en sonunda da adaletin tahtına çarpıp acınası bir düşüşle düşmüştür. (853-855) Onun Kreon'la çekişmesi aslında ölümlüler ile ölümsüzler arasındaki, sonucu daha en baştan belli olan çekişmelere benzemektedir. İsyankar olanın en sonunda korkunç ölümlere mahkum olması kaçınılmazdır. (944-987)

Oğul Haimon'un muhalefeti de tıpkı Koro'nun muhalefeti gibi, sağduyu, anlayış ve Tanrısal yasalara saygıyı temele alan bir muhalefettir. (635-765) O da Koro gibi babasını bir parça haklı bir parça haksız bulur. Kreon haklıdır, çünkü o bir oğuldur ve oğullar da babalarının sözlerinden çıkmazlar, babalarının öğütlerini kendilerine kılavuz ederek yaşarlar. Babasının sözlerinin doğru olmadığını savunabilecek yetenekte değildir. Hiçbir evlilik, babasının güzel buyruğundan daha

önemli değildir. Bir oğul için babasını şan ve şerefin doruğunda görmekten daha büyük bir mutluluk olamaz. Bir baba da oğlunu aynı şekilde görmekten büyük mutluluk duyar. O babasının esenliğinden daha büyük bir zenginlik tanımamaktadır. O babasının iyiliğinden başka bir şey düşünmemektedir. Sırf bu nedenle de, halkın babası hakkında ne düşündüğünü, ne söylediğini izlemek, duyduklarını babasına iletme bir oğul olarak onun görevidir. Ancak Kreon yanlış yoldadır. Halkın gözünü korkutmuştur ama halk gizli gizli, fısıltılar halinde Kreon'un işitmek istemediği sözler söylemekte, Antigone'ye acımaktadır. Onun çok soylu bir davranışta bulunduğuna inanmakta, haksız bir cezaya çarptırıldığını düşünmektedirler. Ölümü değil, bir şeref tacı hakkettiği kanaatindedirler. Bütün Thebai Antigone'nin suçsuz olduğunu söylemektedir. Kreon kendi düşüncesinin tek doğru olduğuna inanmaktan vazgeçmelidir. Tek bir görüşe bağlanmamalıdır. Yalnız kendisinin doğru düşündüğü saplantısından kurtulmalıdır. Krallar da yanılabilir. Sağduyu ile öğüt verenlere kulak vermeli, yalnızca despotların yaptığı gibi devleti başkalarının sesine kulaklarını kapayarak yönetmeyi bırakmalıdır.

Ancak Haimon babasına karşı çıkarken, bunu, sırf onun iyiliği için yaptığını söylemeyi de ihmal etmez. Haimon babasını (kralı) tehdit etmemektedir, sırf babasını (kralı), ayrıca da kendisini ve Tanrı'ları düşündüğü için adaletle çeliştiğini, Tanrı'ların yasalarını çiğnediğini söylemektedir. Kral yasayı geri çekmelidir. Taşan ırmağın kıyısında akıntıya eğilen ağaç kurtulur, direnen ağaç kökünden sökülür; yelken iplerini hep gergin tutan, rüzgara göre gevşetmeyen denizci teknesini alabora eder. Sağduyulu ve anlayışlı olmalı, tanrıların yasalarını çiğnememelidir. Yoksa en büyük zararı Kreon'un kendisi görecektir.

Kahin Teiserias da Kreon'a ve yasasına muhalefet ederken (988-1090) onun iyiliğini düşünmektedir. Teiserias da Kreon'u sağduyuya, anlayışa ve elbette bunlardan da önce Tanrı'ların sözünü dinlemeye çağırır. Kreon'un doğru sözler söyleyen dostlarının dinlemesinde hayır vardır. O bugüne kadar Teiserias'ı (Tanrı'ların sözlerini) dinlediği için devlet gemisini alabora etmeden yürütmüştür. Ama şimdi yanlış yoldadır: Yerin üstünde olması gerekeni yeraltında, yeraltında olması gerekeni yerin üstünde tutmaktadır. Yanlışından dönmelidir: Ölüye saygı göstermeli, ölüyü yeniden öldürmelidir. Yanılmak insana vergidir. Yanlışından dönene akılsız denmez. Tam tersine yanlışında diretmek akılsızlıktır.

Antigone, Kreon'a ve yasasına muhalefet eder, karşı çıkarken Kreon'u sağduyuya ya da anlayışlı olmaya çağırır. Onun muhalefeti, ilk bakışta, Tanrı'ların yasalarına saygı ilkesine dayalı bir muhalefet gibidir. Yasayı çiğneyerek ve yasayı bile bile çiğnediğini söyleyerek Kreon'a başkaldırırken, bunu, Kreon'un koyduğu yasanın Tanrı'ların koyduğu yasalarla çeliştiği ve aslolanın Kreon'un (ölmülülerin) koyduğu yasalar değil, Tanrı'ların koyduğu yasalar olduğu kabullerine dayandırır. (450-470) Onun gözünde, Tanrı'ların koyduğu yasalar ezeli ve ebedi, kısaca değişmez yasalardır. Bu yasalara uymak, onlar uğrunda ölmek, sonsuzluğa kavuşmakla birdir.

Ne var ki, Antigone en sonunda ölüme giderken kendisini bekleyen korkunç sondan şikayet de eder (806-943): Daha henüz evlenmeden, ana olmadan diri diri karanlık mezarına gitmektedir. Tanrı'lar da yanında değildir. Tek başına, yoldaşsız çıkmıştır bu son yolculuğa. Arkasından gözyaşı dökene yoktur. Yaptığının Tanrı'ların katında nasıl görüldüğünden de emin değildir, başına gelen bu korkunç sonun Tanrı'ların buyruğu olup olmadığını ancak can verdikten sonra anlayabilecektir. Onun tek avuntusu yeraltına gidişinin annesini, babasını, kardeşlerini sevindirme ihtimalidir. Evet ölüye saygı göstermek, sevdiklerinin arkasından gözyaşı döküp yaslarını tutmak aile ocağı Tanrı'sının buyruğudur; ama onu mutlu eden, *bir* ölüyü gömmek, *bir* ölünün arkasından gözyaşı dökmek değil, *kardeşinin* ölüsünü gömmek, *kardeşinin* yasını tutmaktır. Annesini *onun* annesi yapan, babasını *onun* babası yapan en önemli şeylerden biri nasıl onları gömüp onların yaslarını tutmaksa, Polyneikes'i *onun* kardeşi kılan en önemli şeylerden biri de Polyneikes'in ölüsünü kendi elleriyle gömüp arkasından gözyaşı dökmek, onun yasını tutmaktır. Bu nedenle, devlet yasakladı diye bunları yapmayan, devlet yasakladığı için bunları yapmadığı için ölmüşlerinden kendisini bağışlamasını isteyen ablası İsmene'yi gerçek değil, *sözde* kardeş sayar. Kimsenin kendisini vefasız istemesini istemez. Gömüp yasını tutarak Polyneikes'in kardeşi *olmak* ve sonsuza kadar da kardeşi *kalmak* ister. Bu onun hakkıdır ve hiç kimse onun olan bu hakkı ondan alamaz. Antigone'nin Kreon'a ve onun yasasına muhalefetinin, karşı oluşunun asıl nedeni işte daha çok budur: Antigone, *hakkı olan şey ondan esirgendiği için* Kreon'a ve onun yasasına karşıdır. Karşı olduğu için Kreon'un yasasını bilerek ve isteyerek çiğnemek suretiyle ona meydan okumakta, başkaldırmaktadır.

Kreon'un “Hainlerin ölüsüne saygı gösterme!” buyruğu, ya da “Hainlerin ölüsüne saygı gösterilmez, gösterenler ölümlü cezalandırılır!” diye dile getirebileceğimiz yasası, Sofokles'in anlattığı şekliyle Antigone'nin hikayesinde yer alan bütün aktörler için olduğu kadar, bugün bizim için de vicdanları yaralayan, hikyedeki aktörlerin diliyle söyleyecek olursak sağduyuya, anlayışa

ve yazılı olmayan (Tanrısal) yasalara aykırı bir buyruktur. Bu nedenle bu yasaya karşı çıkmak, bu yasaya muhalefet etmek hiç de anlaşılmayacak bir durum değildir. Koro (Thebaili'ler), oğul Haimon ve kahin Teiserias da zaten bunun için Kreon'u ortak vicdana, kamu vicdanına uygun davranmaya (ölüyü gömüp Antigone'yi ölmesi için terk ettiği mağaradan çıkarmaya) davet eder. Ama bu üç aktörün Kreon'a ve yasasına karşı oluşları (muhalefetleri), onların Kreon'un krallığını, babalığını ve erkekliğini onaylamasını engellemez. Çünkü onların karşı oldukları şey, Kreon'un kral-baba-erkek olmaklığı değil, Kreon'un kral-baba-erkek olmaklığını ortak vicdanın, kamu vicdanının üstünde görmesi, başka bir deyişle ortada bir sınır aşımının olmasıdır.

Evet, Antigone için de durum bir bakıma böyledir: Antigone de bir bakıma, Kreon'un krallığına, babalığına ve erkekliğine karşı çıkmamaktadır. Onun da karşı çıktığı şey, bir bakıma, Kreon'un sınırını aşması, kral-baba-erkek olmaklığını kamu vicdanının üstünde görmesidir. Evet, Kreon'un yasasının kamu vicdanını olduğu kadar Antigone'nin vicdanını da yaraladığını (Antigone'nin de Kreon'un yasasını sağduyuya, anlayışa, Tanrı'ların yasalarına aykırı bulduğunu) söyleyebiliriz. Hatta ablası İsmene için de böyle olduğu söylemek hiç yanlış değildir. Hem Antigone hem İsmene için yasa onaylanacak bir yasa değildir. Ama Kreon'un yasası Antigone'ye bundan daha fazlasını yapmaktadır: Onun hakkı olan şeyi ondan esirgemekte, yani Polineikes'in *kardeşi olmayı sürdürme*, hatta hatta *kardeşi olma* hakkını ondan almaktadır. Kısaca söylemek gerekirse, yasa Antigone'yi *mağdur etmektedir*.

Peki, İsmene de bu yasanın mağdur ettiği kişilerden biri değil midir? Onu da Polyneikes'in kardeşi olmayı sürdürme, hatta kardeşi olma hakkından mahrum bırakarak mağdur etmiyor mu? İsmene'nin böyle hissetmediğini; ya da en azından, kardeş olmayı sürdürme ve kardeş olma hakkının, gerektiğinde kral ya da devlet tarafından askıya alınabilecek bir hak olduğunu, ölmüşlerinin de bunu anlayabileceklerini düşündüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Peki, Kreon'un yasası yaraladığı ortak vicdanın taşıyıcılarında, yani Thebaili'lerde, Haimon'da ve Teiserias'ta bir mağduriyet, bir hak gaspı yaratmıyor mu? Elbette, Antigone'ninkine benzer olmasa bile başka türden bir ya da bir dizi mağduriyetten söz edilebilir. Söz gelişi Thebaili'leri Tanrı'ların katında iyi birer insan olma hakkından mahrum etmeye yönelik bir yasa olduğu söylenebilir belki. Ancak oyun boyunca Antigone'den başka bu yasanın doğrudan kendisini (elbette bir de İsmene'yi) ilgilendirdiğini belirten, bu yasadan bir mağduriyet duygusu çıkaran başka bir aktör bulunmamaktadır. Nitekim, Antigone Kreon'un yasasına karşı çıkarken yalnız değildir, ama daha önce de belirtildiği gibi,

ölüyü, daha doğrusu kardeşinin ölüsünü gömerek yasayı çiğneyip “suç” işlerken, ya da Kreon’a meydan okurken yalnızdır.

Peki, Antigone’nin muhalefetine, muhalif olmakla ilgili olarak bize gösterdiği, ya da dikkatimizi çektiği çıplak ve yalın hakikat nedir? Antigone’nin hikayesi muhalif olmakla ilgili olarak bize ne söylüyor? Butler’ın bize sunduğu ipuçları ışığında bu soruya nasıl bir yanıt verebiliriz?

Antigone’nin hikayesi, bize muhalif olmanın ya da muhalefet yapmanın iki temel tarzı olduğunu söylüyor. Bunlardan birincisi ortak vicdan, kamu vicdanı üzerinden muhalefet yapmak; ikincisi ise mağduriyetler üzerinden muhalefet yapmaktır. Ortak vicdan üzerinden muhalefet mevcut bir yasanın ortadan kaldırılmasını (bazen sadece düzeltilmesini); mevcut bir iktidar düzeninin, o iktidar düzeni ortadan kaldırılmadan, o iktidar düzeni korunarak yeniden düzenlenmesini talep eder. Mağduriyetler üzerinden yapılan muhalefet ise mevcut bir yasanın iptal edilmesiyle hiç ilgilenmez. (Kreon, Antigone’nin ölümle cezalandırılmasına neden olan yasayı iptal eder, ama bu iptalin Antigone açısından hiçbir hükmü yoktur: O yine de ölür.) Onun talep ettiği şey, bir mağduriyete yol açan mevcut iktidar düzeninin yıkılması ve o mağduriyeti yaratmayan yeni bir iktidar düzeninin kurulmasıdır. Bunun için Antigone kendini öldürerek Kreon’un yasasının öngördüğü ölüm cezasını, o yasanın iptal edilmiş olmasına rağmen “infaz ettiğinde”, başka bir deyişle Kreon’un yasasını iptal etmesini hükümsüz kıldığında, Kreon önce tacını ve erkekliğini, sonra babalığını, en sonunda da kocalığını, kısaca bütün iktidarını kaybeder.

Kamu vicdanında yara açmayan, dolayısıyla ortak vicdan üzerinden muhalefeti gereksiz kılan bir iktidar düzeni mümkün müdür? Kişisel mağduriyetler genellikle kamu vicdanın pek rahatsız etmez, onda genellikle öyle pek derin yaralar açmaz. Babası ya da annesi “adil” olduğu kabul edilen bir yasayı çiğnediği için, “adil” olduğundan kuşku duyulmayan bir yargılama sonunda, “adil” olduğu düşünülen bir cezaya çarptırılınca babasından ya da annesinden mahrum edilen çocuklar söz gelişi, kamu vicdanını pek öyle derinden etkilemez. Kişisel mağduriyetler bu sınırlar içinde kaldığı sürece, ortak vicdan üzerinden muhalefeti gereksiz olmasa bile en azından önemsizleştiren bir iktidar düzeni mümkünmüş gibi geliyor. Ortak vicdanı rahatsız edip yaralayan kişisel mağduriyetler, tıpkı Antigone’nin hikayesinde olduğu gibi, genellikle ortak vicdanın “adil” bulmadığı bir yasadın, ve/veya “adil” olmadığını düşündüğü bir yargılamadan, ve/veya “adil” olmadığına hükmettiği bir cezadan doğan kişisel mağduriyetlerdir. Böyle bir mağduriyetten dolayı ortak vicdan derinden

etkilenip yara aldığında mevcut iktidar düzeninin, ortak vicdanda yara açan kişisel mağduriyeti ortadan kaldıracak bir düzenleme yapması gerekir: Bu ortak vicdanda açılan yarayı kapatır. Ama kişisel mağduriyet giderilmez, o mağduriyet kişisel olmaktan çıkıp giderek bütün topluma yayılan kamusal bir mağduriyet halini alırsa (ya da kamusal bir mağduriyet duygusuna yol açarsa), bu kamunun vicdanında yara açmakla kalmaz, kamuyu yasa çiğnemeye, “suç” işlemeye teşvik eder. Kamu yasa çiğnediğinde, kamu “suç” işlediğinde ise mevcut iktidar düzeni yıkılır.

Peki, kişisel mağduriyetler yaratmayan, dolayısıyla mağduriyetler temelinde muhalefet etmeyi gerektirmeyen ya da en azından önemsizleştiren bir iktidar düzeni mümkün müdür? Hayır, pek mümkün görünmüyor. Her ortak yaşam bir düzen, her düzen bir iktidar düzeni, her iktidar düzeni bir hukuk düzeni, her hukuk düzeni de en derinlerde bile olsa, en nihayetinde kişiler düzeyinde bir hak gaspı, bir mağduriyet yaratır. Bunun tersini düşünmek için, en derinde bile olsa bir mağduriyet, bir hak gaspı yaratmayan bir hukuk düzeninin mümkün olması gerekir: Yani öyle adil bir hukuk düzeni ki, babaya ya da anneye verilecek en “adil” ceza, onun kızında ya da oğlunda bir mağduriyet yaratmasın. Doğrusu, bu derece “adil” bir hukuk düzenini hayal etmek bile pek mümkün görünmüyor.

Peki, mümkün olan nedir? Öyle görünüyor ki, ortak yaşamın kaçınılmaz olarak yarattığı mağduriyetleri olabildiğince alt düzeyde tutmaya çalışmak ve ortaya çıkması kaçınılmaz en küçük mağduriyetlerin bile sorumluluğunu üstlenmek. Bu sonucusu da ancak kişisel mağduriyetler temelinde muhalefeti sürdürmekle mümkün olur. Bu tarz bir muhalefet, Butler’ın Antigone’nin muhalefetine önemini vurgularken belirttiği gibi, mevcut iktidar düzeninin dayandığı temel ilkeleri ve sayılıları “yaratıcı bir krize” sokacaktır. Bu tarz bir muhalefet, bizim her seferinde yeni ilkeler, yeni dayanaklar üretebilmemize olanak yaratacaktır. Daha da önemlisi, bu tarz bir muhalefet her seferinde siyaset alanının biraz daha genişlemesine yol açacak, mevcut iktidar düzeninin siyaset alanının dışında bıraktığı toplumsal katmanların ve kişilerin siyasetin içine çekilmesine, siyasete katılmalarına olanak yaratacaktır. Antigone’nin muhalefeti tam da böyle bir muhalefettir: Kreon’un “asla bir kadın tarafından yönetilmek istemem” (525), “bir erkeği iktidardan ancak bir erkek uzaklaştırmalıdır” (678-680), diyerek siyasetin dışında tuttuğu Antigone, Kreon’a ve onun yasasına muhalefeti ve bu muhalefetine sonucu olan eylemleriyle, Kreon’u bütün iktidar alanlarından (krallıktan, babalıktan, kocalıktan, erkeklikten) uzaklaştırarak kendisini siyaset alanının tam ortasında siyasi bir aktör haline getirmektedir.

REFERANSLAR

Sofokles / Sophocles

- *Antigone (Eski Yunan Tragedyaları 1)* (1997) çev. Güngör Dilmen, İstanbul: Mitos-Boyut Tiyatro Yayınları.
- *Kral Oidipus (Eski Yunan Tragedyaları 2)* (2009) çev. Bedrettin Tuncel, İstanbul: Mitos-Boyut Tiyatro Yayınları.
- *Oidipus Kolonos'ta (Eski Yunan Tragedyaları 10)* (2010) çev. Furkan Akdemir, İstanbul: Mitos Boyut Yayınları.
- *Volume I: Oedipus the King, Oedipus at Colonus, Antigone* (1962) İngilizceye çev. F. Storr, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- *The Thebanplays : Oedipus the King, Oedipus at Colonus, Antigone* (2008) İngilizceye çev. Ruth Fainlight ve Robert J. Littman, Baltimore: The John Hopkins University Press.
- *The Oedipus Tyrannus of Sophocles* (1887) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper>, Perseus Digital Library: Edited with introduction and notes by Sir Richard Jebb. Cambridge: Cambridge University Press.
- *The Oedipus at Colonus of Sophocles* (1889) <http://www.perseus.tufts.edu/hopper>, Perseus Digital Library: Edited with introduction and notes by Sir Richard Jebb. Cambridge: Cambridge University Press.
- *The Antigone of Sophocles*, <http://www.perseus.tufts.edu/hopper> (1891) Perseus Digital Library: Edited with introduction and notes by Sir Richard Jebb. Cambridge: Cambridge University Press.

Aristoteles (2005) *Poetika: Şiir Sanatı Üzerine*, çev. Nazile Kalaycı, Ankara: Bilim ve Sanat Yayıncılık.

Butler, Judith

- (2000), *Antigone's Claim*, New York: Columbia University Press.
- (2007), *Antigone'nin İddiası*, çev. Ahmet Ergenç, Ankara: Kabalcı Yayınevi.

Hyginus (2012) *Fabulae50-99*, İngilizceye çev. Mary Grant,

<http://www.theoi.com/Text/HyginusFabulae2.html> (3 Ocak 2012).

Katz, Marilyn A.

-(2012a) "Library of Apollodorus: The House of Oedipus",

http://mkatz.web.wesleyan.edu/cciv110x/antigone/apollodorus_antigone.htm (3 Ocak 2012).

Ayrıca bkz. <http://www.theoi.com/Text/Apollodorus1.html> (3 Ocak 2012).

- (2012b), "PausaniasDescription of Greece: Pausanias on Antigone, Pausanias on Oedipus' Grave",
http://mkatz.web.wesleyan.edu/cciv110x/antigone/pausanias_antigone.htm (3 Ocak 2012).
- Roman, Luke&Monica (2010) *Encyclo pedia of Greekand Roman Mythology*, New York: Facts On
File, Inc.